

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ
РИЛСКИ“ - БЛАГОЕВГРАД**

Катедра по Психология

***Психология на образованието и развитието
Философски факултет***

„ХАРАКТЕРИСТИКИ НА САМООЦЕНКАТА ПРИ ДЕЦА, СКЛОННИ КЪМ АГРЕСИЯ В УЧИЛИЩЕ“

За придобиване на образователна и научна степен „Доктор“,
Област на Висшето образование: 2. Социални, стопански и правни
науки, Професионално направление: 3.2 Психология, Сфера:
„Психология на образованието и развитието“

Докторант: Христос Дувлос

Научен ръководител: доц. д-р Иван Кръстев

Благоевград, 2021г.

Дисертационният труд беше обсъден и предложен за защита на заседание на Катедрата по Психология във Философския факултет на Югозападния университет "Неофит Рилски" - Благоевград на 22 март 2021 година.

В своето съдържание дисертацията включва въведение, пет раздела (литературен преглед, методология, резултати, обсъждане и заключения), приноси и практически последици.

Текстът е в обем от 133 страници, който включва 50 таблици, графика 39. Цитираната литература обхваща 100 заглавия на гръцки и английски език.

Защитата на дисертацията ще се проведе на 20 май 2021 година от ... ч. в зала, Първи корпус на ЮЗУ "НеофитРилски" - Благоевград, пред научна изпитна комисия.

Материалите за защитата са предоставени на разположение в канцеларията на Катедрата по Психология, етаж 3, Корпус 1 на Югозападния университет "Неофит Рилски" - Благоевград

Въведение

Агресията в училищата се явява сериозен проблем, тъй като нейното разпространение варира от 5% до 41,6%, в зависимост от извадката, метода и инструмента, използвани в проучванията (Sarouna, 2008). Резултатите от международния изследователски проект за 2010 г. „Поведение и здраве при деца в училищна възраст (HBSC)“, проведен от страна на Световната здравна организация (СЗО), в който участваха 39 държави, са показали значителни разлики в поведението на гръцките подрастващи в сравнение с подрастващите в други държави (Kokkevi, Xanthaki, Fotiou & Kanavou, 2012).

Литературата подкрепя факта, че вариациите във връзката между агресията и самочувствието могат да бъдат откривани в различни контексти, докато самата връзка може да се различава, ако се вземат предвид функционално различни области на самочувствието, като например морал и добродетели, компетентност и постижения, контрол и власт, както и приемането от страна на другите (Kirkpatrick et al., 2002).

Като се има предвид, че връзката между агресията и самочувствието все още се явява спорен въпрос, защото както високото, така и ниското самочувствие са свързани с агресия (Donellan et al., 2005; Barry et al., 2003; Perez et al., 2005), настоящото проучване допринася за съществуващата литература, тъй като то изследва дали съществува връзка между високото самочувствие и агресията (Papps & O'Carroll, 1998; Perez et al., 2005; Washburn et al., 2004).

Освен това, с настоящото проучване се прави опит за идентифициране на факторите, които влияят върху развитието на агресията и самочувствието. Като се има предвид влиянието, което родителите оказват върху развитието на личността и характера на децата и юношите (Gallarín & Alonso-Arbiol, 2012; Wahl & Metzner, 2011; Zimmermann et al., 2009), е изследвана семейната структура във връзка с агресията и самочувствието.

В литературата се подчертава, че конфликтите между родителите и юношите и между-родителските конфликти могат в резултат да водят до агресивно поведение при подрастващите (Avcı & Güçray, 2013; Hutteman et al., 2009; Zimmermann et al., 2009). Още повече липсата на родителска подкрепа може да допринесе за екстернализиращо поведение и емоционални проблеми по време на юношеството (Avcı & Güçray, 2013; Hutteman et al., 2009; Zimmermann et al., 2009). Ето защо изглеждаше задължително да се проучи дали семейната структура играе роля за развитието на агресия и самочувствие.

Освен това в литературата се подчертават различията между половете, тъй като е установено, че момчетата се ангажират главно с физическа агресия (Broidy et al., 2003; Calvete et al., 2010; Kempes et al., 2005; Maccoby, 1998), докато момичетата проявяват вербална и релационна агресия (Kempes et al., 2005; Maccoby, 1998; Prinstein et al., 2001). Наред с това съществуват и някои изследвания, които не са установили никакви разлики що се отнася до пола, според метаанализа на Archer (2004).

Въпреки различията в резултатите, прегледът на литературата води до заключението, че релационната агресия изглежда по-разпространена сред момчетата и постепенно се увеличава с възрастта, тъй като с порастването си момичетата са склонни да прибягват до стратегии, които се считат за по-подходящи за техния пол (Sapouna, 2008). Една от характеристиките на социалното развитие на момчетата от предучилищна възраст до късна юношеска възраст е, че те формират еднополови групи, в които социалните отношения играят значителна роля. Ето защо отрицателният статус или отхвърлянето от групата, преживявано от страна на жертвите на социална агресия, има сериозни последици. Всъщност момичетата считат, че социалната агресия е по-вредна, отколкото физическата агресия (Archer & Coyne, 2005). Като се има предвид, че виктимизацията и релационната агресия са

свързани с проблеми в социално-психологическата адаптация (Prinstein et al., 2001), се смяташе, че изследването на формите на агресия, които са проявявани от страна на подрастващите момичета и момчета, би предоставило по-голяма представа по този проблем.

След като се взе предвид, че няма гръцко проучване, което да свързва агресията и самочувствието, особено при подрастващите, и че такава връзка остава спорен въпрос в международната литература, настоящото проучване може да разшири съществуващите знания. Неговата цел е да се изчисли нивото на самочувствие и агресията в гръцка представителна извадка от подрастващи и да се проучи дали двата конструкта са свързани. В допълнение, то има за цел да изследва ролята на пола в изразяването на агресия и ролята на семейната структура при развитието на самочувствието и агресията у подрастващите.

ЛИТЕРАТУРЕН ПРЕГЛЕД

Определения и разграничения на агресията

Няма едно универсално или унифицирано определение за агресия (Wahl & Metzner, 2011). Агресията може да се опише като *„съвкупност от механизми, формирани в хода на еволюцията, за да утвърди човек себе си, роднините или приятелите си спрямо другите, да спечели или да защити ресурсите си с вредоносни разрушителни средства“* (Wahl & Metzner, 2011, стр. 345). Тези механизми обичайно се стимулират от чувства като стрес, гняв, разочарование и страх или удоволствие (Wahl & Metzner, 2011).

Терминът „агресивност“ предполага нагласата на един човек към агресия (Wahl & Metzner, 2011). Агресивността може да се определи като действие, което е стимулирано чрез намерението да се навреди или да се причини болка на някого (Anderson et al., 2008; Vlachou, Andreou, Botsoglou и Didaskalou,

2011), мотивирано с избягването на тази вреда (Anderson et al., 2008). Акцентът се поставя по-скоро върху постъпката, отколкото върху мислите, емоциите и намеренията (Anderson et al., 2008). Въпреки че се разглежда като умишлено нанасяне на вреда на дадено лице, критерият, който предполага намерение, може да бъде изключен, особено когато предмет на изследване са децата (Wahl & Metzner, 2011).

Проявленията на агресивност се разграничават между преки и косвени форми на агресия, физическа или релационна агресия (Kempes et al., 2005). Релационната агресия и виктимизацията се очаква да бъдат по-забележими в подрастващата възраст, като се има предвид количеството време и важността, които юношите придават на своите връстници и на подкрепата от връстници. Освен това, доколкото подрастващите могат да се сблъскват с правни проблеми, когато използват физическа сила или оръжия, те биха предпочели да използват релационна агресия като по-безопасен начин за изразяване на гняв или разочарование. Още повече, благодарение на когнитивното развитие, подрастващите може да долавят сарказма и последиците по-лесно и следователно да използват релационна агресия, за да нараняват своите връстници. И накрая, тъй като през тази възраст се увеличава саморазкриването, юношите имат повече възможности да използват личната информация като средство за нанасяне на вреда на своите връстници. Струва си да се отбележи, че макар подобни поведения да са често срещани при подрастващите, релационната агресия и виктимизацията са недостатъчно изучавани (Prinstein et al., 2001).

Що се отнася до детската агресия, съществува разлика между реактивна и проактивна агресия, както е въведено от Dodge и Coie (1987, както е цитирано в Kempes et al., 2005). Проактивната агресия се отнася до „*умишлено и планирано поведение с намерение да се получи възмездие*“, докато реактивната агресия представлява „*яростен отговор на*

възприемана заплаха или провокация“ (Calvete et al., 2010, стр. 1130).

Реактивната агресивност и проактивната агресивност се разглеждат като основните механизми за агресивно поведение, които се отнасят до системите от мотиви, които могат да предскажат това поведение (Fandrem, Strohmeier & Roland, 2009). Реактивната агресия може да бъде описана като реакция на възприемана провокация или заплаха, докато проактивната агресия представлява поведение, стимулирано чрез предвиждане на даден тип възмездие (Kempes et al., 2005).

Конструктът на реактивната агресивност се корени в теорията за фрустрацията. Тя е в резултат от възприемана заплаха, разочарование или провокация и често се характеризира с гняв. Конструктът на проактивната агресивност се основава на теорията за социалното обучение. Това поведение е планирано, така че да се постигне определена цел чрез използването на агресивни средства. Удоволствието и стимулацията съпровождат такова поведение (Fandrem et al., 2009).

Болшинството от изследванията, посветени на проучването на агресивността, възрастовите и половите различия, съобщават, че момчетата обикновено проявяват релационна агресивност и вербално насилие (Kempes et al., 2005; Массобу, 1998; Prinstein et al., 2001), докато момчетата обикновено проявяват физическо насилие (Calvete et al., 2010; Kempes et al., 2005; Массобу, 1998). Подчертава се, че тези проявления са по-интензивни, когато са задействани от страна на връстници от същия пол (Vlachou et al., 2011). Физическата агресия се среща по-често на млада възраст, тъй като с развитието на когнитивните способности и уменията за поставяне на цели, агресивното поведение става планирано. По този начин проактивната агресия се проявява в по-напреднала възраст (Kempes et al., 2005). Макар да не са наблюдавани разлики между момчета и момчета в метаанализа на Archer (2004), обикновено се съобщава, че момчетата проявяват

реактивна агресия, тъй като тя включва по-явни форми на агресия, а момичетата проявяват проактивна агресия, тъй като тя включва скрито поведение (Kempes et al., 2005).

Някои нови форми на агресия са били добавени към традиционните форми, благодарение на усъвършенстваните информационни и комуникационни технологии (Calvete et al., 2010). Макар и кибертормозът да се явява нова форма на агресивно поведение, той предполага актове на традиционно поведение, с тази разлика, че тяхната комуникация е по електронен път, а не лице в лице (Calvete et al., 2010).

Причини за агресия и фактори на риска, способстващи за агресията

Съществуват множество изследвания върху биологичната, социологическата и психологическата етиология на агресивността и агресията и как тяхното взаимодействие влияе върху агресията и агресивността (Wahl & Metzner, 2011). Според рисковите и устойчиви модели на агресия множество фактори способстват за агресията, тъй като нито един фактор на риск не се явява достатъчна причина. Следователно агресивността се увеличава с всеки потенциален фактор на риск, който допринася за ситуацията (Bijvank, Konijn и Bushman, 2012).

Въпреки, че агресията на подрастващите безпокои обществото поради видимите актове на насилие, съществуват доказателства, че някои форми на агресия възникват на по-ранни стадии от развитието. Доказано е също така, че има приемственост на агресивността от детството до зряла възраст, тъй като изследванията показват, че юношите и възрастните, които участват в насилствени действия, са били агресивни в детството си (Wahl & Metzner, 2011), което предполага, че агресивните деца имат тенденция да бъдат жестоки възрастни (Broidy et al., 2003). Преадолесцентната агресия се явява предиктор за отрицателни резултати по време на юношеството

и зрелостта, като например разстройство на поведението, употреба на наркотици, престъпност и психични проблеми (Lochman, 1992).

Avcı и Güçray (2013) са установили известни връзки между агресията и международителския конфликт, въздействието от връстниците и въздействието на медиите. Международителските конфликти и агресивното поведение в рамките на семейството така също водят и до агресивност при децата, тъй като децата възприемат такова поведение като позволено и подходящо. Ето защо, след като са наблюдавали враждебност и след като са преживели домашно насилие, неадекватни родителски практики и отсъствие на подкрепа от страна на семейството, подрастващите могат да демонстрират агресивно поведение. В допълнение, такъв семеен контекст може в резултат да доведе до това у подрастващите да се развие неадекватна обработка на социална информация, тъй като те формират убеждението, че светът е враждебен и пълен с конфликти. За да се справят с тези състояния, юношите могат да възприемат агресивността като подходящо средство за управление на конфликти или постигане на целите (Avcı & Güçray, 2013).

Връстниците могат да служат като модели за децата и за юношите. Следователно насилието може да бъде възприемано като нормално явление, когато приятелите и близките на подрастващите се държат агресивно. Излагането на насилие в рамките на близкото обкръжение на децата и юношите допринася за повишена агресивност (Calvete et al., 2010).

В допълнение, моделите, популяризирани от страна на медиите, индиректно засилват агресивното поведение, тъй като беше разкрито, че високите нива на излагане на медийно насилие, главно на видео игри с насилие (Anderson et al., 2008) и телевизия (Slater, Henry, Swaim, & Anderson, 2003) допринася за физическата агресия (den Hamer, Konijn & Keijer, 2014). Съответните изследвания показват, че високото излагане на насилие в средствата за масова информация по време на

детството в резултат води до по-голяма тенденция към проявяване на агресивно поведение в юношеска и зряла възраст (Avci & Güçray, 2013).

Ниската образователна способност съставлява рисков фактор за агресия и насилие (Bijvank et al., 2012), при това е била установена връзка между отхвърлянето от страна на връстниците и агресивното поведение. По-конкретно, отхвърлянето е било свързано положително с реактивната агресия, и отрицателно – с релационната агресия (Calvete et al., 2010).

Изследване на агресията и социалните мрежи

Неотдаващите изследвания потвърждават по-ранни констатации от изследвания, според които агресивните момчета спечелват известност или престиж в неблагоприятни училищни мрежи, като се предполага, че те съумяват да спечелят уважение, да оправдаят очакванията на връстниците и да доказват мъжественост посредством агресия и насилие (Staff & Kreager, 2008). Въпреки това, според констатациите на Staff и Kreager (2008), учениците от гимназии с повече преимущества, докладващи за насилствено поведение, са били изложени на по-висок риск от отпадане от училище. Изследователите обясняват, че агресивните ученици с високо социално-икономическо положение обикновено са отчуждени и отхвърлени от страна на своите връстници, което увеличава шансовете за отпадане. За разлика от тях, учениците от ниско социално-икономическо положение могат да намерят приемане от страна на връстници в рамките на групи, склонни към насилие. Blatchford & Baines (2010) съобщават, че учениците, които се свързват с агресивни връстници имат повече шансове да отпаднат от училище.

Според резултатите от изследванията в социалните мрежи, момчетата, проявяващи повишени нива на физическа и вербална агресия, а момичетата, проявяващи повишени нива на релационна агресия, са имали по-високи резултати в

централността на мрежата, отколкото децата, които не са имали такива характеристики (Blatchford & Baines, 2010). Cairns et al. (1988) сравняват социалните мрежи и съобщават, че силно агресивните деца и юноши имат мрежа от приятели, въпреки че те показват ниски нива на популярност и симпатичност, тъй като популярността може да не е цел за подрастващите. Въпреки това, има тенденция агресивните подрастващи да се свързват с агресивни връстници.

В продължилото във времето изследване на Hutteman et al. (2009) се потвърждава връзката между срамежливостта и агресивността. Както интернализиращите (напр. срамежливост), така и екстернализиращите тенденции (напр. агресия) се различават сред индивидите в различен контекст и са свързани с качеството на социалните взаимоотношения. По отношение на допринасящите фактори е установено, че подкрепата от страна на родителите е свързана отрицателно с екстернализиращото поведение и емоционалните проблеми по време на юношеството, като в същото време конфликтите с родителите са положително свързани с екстернализиращото поведение (Hutteman et al., 2009).

Въз основа на доклади от майки, интервюта и наблюдение на взаимодействията между 12-годишни деца и техните майки, Zimmermann et al. (2009) установяват, че взаимодействието между недостига на серотонин и привързаността в юношеството оказва влияние върху регулирането на емоциите и емоционалността и личностните черти на агресия и тревожност. Несигурните привързани юноши са били по-агресивни, проявявайки вербална и физическа агресия в съответствие с предишни проучвания (Laursen et al., 1998 и Lemerise & Arsenio, 2000, както цитирано в Zimmerman et al., 2009).

В съответствие с предишни литературни публикации, съобщаващи за краткосрочна повишена агресия в мислите, чувствата и поведението поради обичайното играене на видео игри, Anderson et al. (2008) са разширили констатациите, като

предоставят доказателства за дългосрочни причинно-следствени въздействията на високите нива на излагането на видеоигри с насилие върху агресията при ученици от различни култури (САЩ и Япония). Резултатите от тяхното продължително проучване така също потвърждават и че играенето на видеоигри засилва физическата агресия в по-късни периоди от време (3-6 месеца). По същия начин проучването на Slater et al. (2003) потвърждава връзката между използването на съдържание с насилие в средствата за масова информация и едновременната и закъсняваща агресивност в юношеството.

В аналогичен дух, Vijvank et al. (2012) потвърждават връзката между високите нива на търсене на сензации и агресивността и ниските нива на образование, като играенето на видео игри с насилие, което се явява значителен рисков фактор. Юноши с ниска образователна способност са демонстрирали по-агресивни характери, отколкото връстници с високи постижения. Момчетата, на които им харесва поемането на рискове и участието в нови и опасни поведения, са обичали игри с насилие, тъй като са възприемали контекста като реалистичен и са се идентифицирали с героите. Според заключенията на Calvete et al. (2010), кибертормозът е бил свързан с проактивна агресия, в съответствие с предишните литературни публикации по отношение на традиционните форми на агресия. Въпреки това, макар да се очакваше, че кибертормозът не е бил свързан с релационната агресия, вероятно поради специфичните условия, са били извършени някои постъпки на кибертормоз. Резултатите на Calvete et al (2010) потвърждават предишни констатации относно вярванията на подрастващите що се касае до оправдаността на насилието и агресията, и връзката между възприеманото отхвърляне и агресията. Още повече, проучването предоставя допълнителни доказателства, че излагането на насилие се явява рисков фактор, допринасящ за развитието на агресивно поведение.

Връзката между самочувствието и агресията

Самочувствието може да бъде определено като „*благоприятна глобална оценка на самия себе си*“ (Baumeister, Smart & Boden, 1996:5). Според предположенията на някои психологически теории, самочувствието представлява „*всепроникваща сила в човешката мотивация, която обикновено е адаптивна и е свързана с широк спектър от желани резултати*“ (Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt, & Schimel, 2004:435).

Съществуват редица теории и поредица от разграничения, които разкриват сложността на концепцията (Pyszczynski et al., 2004). Самочувствието може да бъде охарактеризирано като форма на защита срещу дълбоко кореняща се тревожност, която се явява вродена у хората (Pyszczynski et al., 2004) и се отнася до начина, по който хората гледат на себе си. Техният собствен възглед за самите тях отразява и влияе върху настоящото им взаимодействие с техния контекст и хората в този контекст (Kernis, 2003). Мотивацията на хората ги кара да поддържат високи нива на самочувствие и да го защитават, в случай че е застрашено. Въпреки това, от високото самочувствие може да възникнат някои нежелани поведения и негативни последици (Pyszczynski et al., 2004). В случая с хората с високо самочувствие са били наблюдавани ирационални реакции (Papps & O'Carroll, 1998).

Съществуват две основни предимства на високото самочувствие. Първо, то функционира като запас от положителни чувства, което обяснява защо хората с високо ниво на самочувствие се възприемат като по-щастливи или по-успешни. Второ, високите нива на самочувствие са свързани с по-голяма степен на инициативност (Baumeister et al., 2003). Струва си обаче да се отбележи, че съществуват известни различия между индивидите с високо самочувствие, като се вземат предвид други фактори, такива като стабилност или

достоверност (Baumeister et al., 2003; Kernis, 2003 Ryff, 1989, както е цитирано в Kernis, 2003).

Обратно на тях, хората с ниско самочувствие са объркани и несигурни (Kernis, 2003). Те се страхуват от отхвърляне и са предпазливи към вниманието или грижите на другите хора. Те са непродуктивни и несигурни. Те така също се характеризират и с липса на емоционална интелигентност и затруднено реагиране на предизвикателства или на социални проблеми, съпроводжано от неспособност да оценяват своя потенциал или да определят своята идентичност (Papanis, 2011).

Децата и юношите с ниско самочувствие може да общуват с девиантни връстници и да възприемат положително отношение към престъпното поведение. В подкрепа е така също и фактът, че хората с високо самочувствие могат да станат агресивни, особено в случаите на възприемана провокация или отрицателна обратна връзка за тяхното представяне, в опита си да защитят себе си от заплахи (Barry et al., 2003).

За разлика от индивидите с високо самочувствие, които участват както в просоциални, така и в антисоциални действия, твърдяло се е, че самочувствието на индивидите с ниско самочувствие е доста неутрално, като в същото време съвсем малък процент изпитват неприязън или недоволство от себе си (Baumeister et al., 1989, както е цитирано в Kernis, 2003). Това обаче е било оспорено чрез изследвания, с които се свързват ниските нива на самочувствие и суицидните идеи или депресията, особено при популациите на деца и юноши (Kernis, 2003).

Според литературата самочувствието има както когнитивно, така и афективно измерение, тъй като включва както мисли, така и чувства (Papanis, 2011; Swann, Chang-Schneider и McClarty, 2007). Може да се приеме, че отхвърлянето от страна на връстниците също така в значителна степен влияе и върху самочувствието на децата и юношите. Отхвърлянето от връстници е свързано както с агресията, така

и с неблагоприятните възгледи за себе си. Следователно поведението на децата зависи от това дали оценките на връстници биват приемани или отхвърляни. Ето защо едно отхвърлено дете може да има агресивно поведение към връстниците, които оспорват високите самооценки на детето, като в същото време се очаква едно отхвърлено агресивно дете да надценява социалното приемане (Diamantopoulou et al., 2008).

В юношеството самочувствието е интегрирано в холистичната идея за себе си и е свързано по-скоро с ценности, отколкото с компетенции (Paranis, 2011). Връзката между ниското самочувствие и проблемите на поведението е по-силна при юношите, когато желанието да се защити имиджът в очите на другите може да стане очевидно (Barry et al., 2003). Поддържа се фактът, че подрастващите с ниски нива на самочувствие укрепват своя имидж чрез асоциално поведение и своето приемане от страна на връстници със сходни характеристики и поведения (Paranis, 2011).

Ниското самочувствие е било асоциирано с агресията, защото на него се гледа както като на отражение на вътрешните проблеми на детето, така и като на отражение на лошите взаимоотношения на детето с връстниците (Diamantopoulou et al., 2008). Късно подрастващите, които имат агресивни тенденции и членовете на насилствени гангстерски банди се характеризират с ниско самочувствие (Perez, Vohs & Joiner, 2005), тъй като те са склонни да предприемат рисково поведение (Papps & O'Carroll, 1998). Освен това ниското самочувствие е характерно за побойниците. Установено е, че колкото по-често младите хора се занимават с тормоз, толкова повече отчитани са негативни възгледи за тях самите (Perez et al., 2005).

По отношение на теориите, които свързват ниското самочувствие и агресията, се предполага, че агресията може да бъде алтернативен източник на самочувствие поради ограничени източници или че хората проявяват агресия върху

другите или доминират над тях, за да повишават самочувствието си (Papps & O'Carroll, 1998; Perez et al., 2005). Така също се поддържа и фактът, че комбинацията както от ниско самочувствие, така и от агресивни тенденции води до агресия към безпомощни жертви (Perez et al., 2005), докато според друга теория индивидите с ниско самочувствие могат да търсят ситуации, при които се отправя предизвикателство за тяхното самочувствие, за да има възможност да се опровергае предизвикателството и да се придобие самочувствие (Papps & O'Carroll, 1998).

В противоречие с горните теории е било наблюдавано, че ниското самочувствие се асоциира с ниската самоувереност, защитаване на себе си и избягване на поемането на риск, които противоречат на агресията. Ето защо изследователите свързват високото самочувствие и агресията въз основа на констатациите, които показват, че хората с високо самочувствие се характеризират с агресивност и враждебност, пренебрежение към другите хора и егоистични и егоцентрични нагласи (Perez et al., 2005). Хората с високо самочувствие имат тенденция да бъдат агресивни, вероятно защото са почувствителни към критики и отрицателни отзиви от тези със средно или ниско самочувствие (Papps & O'Carroll, 1998).

Според малкото изследвания върху нарцисизма в детството и юношеството, децата и юношите, които надценяват своите компетенции и самовъзприятие, са повече склонни към агресивност (Washburn et al., 2004). Barry et al. (2003) установяват, че нивото на самочувствие медира връзката между нарцисизма и поведенческите проблеми, тъй като децата с ниско самочувствие и висок нарцисизъм имат по-тежки симптоми на проблеми с поведението.

В светлината на тези резултати нарцисизмът и самочувствието са свързани умерено (Perez et al., 2005). Нарцисистичните индивиди проявяват високи нива на агресия, особено когато чувството им за превъзходство се възприема като поставено под съмнение от другите, докато те изпитват и

изразяват повече гняв, когато тяхното самочувствие нараства (Papps & O'Carroll, 1998; Perez et al., 2005) .

Според тази гледна точка генерирането на гнева и враждебността се дължи на заплахи за самочувствието. При условие, че преживяването и изразяването на гнева могат да възникнат от несъответствия между негативните оценки на другите и положителните самооценки, при конкретни обстоятелства могат да възникнат агресия и насилие. Отрицателният ефект така също е свързан и с примитивно преживяване на гнева, което може да доведе до реакция „бий се или бягай“. Изглежда, че гневът служи като средство за възстановяване на увреденото самочувствие, мнение за себе си в обществото или субективно благополучие след заплахи за самочувствието, такива като ненужна критика или обида (Papps & O'Carroll, 1998).

Може да бъде направено заключение, че връзката между самочувствието и агресията е спорна (Donellan et al., 2005), като се има предвид, че както високото, така и ниското ниво на самочувствие са свързани с антисоциално и агресивно поведение (Barry, Frick & Killian, 2003). Счита се, че ниското самочувствие поражда чувство за малоценност, което мотивира хората да изразяват агресивност (Bushman et al., 2009; Donellan et al., 2005), за да имат контрол над другите хора (Papps & O'Carroll, 1998), като в същото време хората с високи нива на самочувствие са склонни да изразяват своята агресия, като средство за защита на своя собствен имидж от заплахи (Barry et al., 2003; Papps & O'Carroll, 1998). Това става дори още по-сложно, тъй като изследванията така също разкриват и че както агресивните, така и неагресивните хора се характеризират с високи нива на самочувствие (Garofalo, Holden, Zeigler- Hill, & Velotti, 2006).

В Гърция има оскъдни изследвания на самооценката и връзката между самочувствието и агресията, особено в юношеството. Papanis и Triantos (2011) изследват самочувствието по време на юношеството, като компонент за

понятието на подрастващите на самите себе си. Те са стигнали до заключението, че подрастващата популация е била по-скоро доста хетерогенна и че са съществували известни разлики в самочувствието по отношение на възрастта и пола. Установено е, че момчетата имат по-високо самочувствие отколкото момичетата, макар също така да е било установено, че самочувствието както на момчетата, така и на момичетата е пониско отколкото самочувствието на възрастните.

Инструменти за измерване на самочувствието и агресията при учениците

Съществува голямо разнообразие от различни мерки, като оценка на връстници или изобразителни мерки за деца. Повечето изследователи обаче използват скали за самоотчитане, достоверността на които е била подкрепена (Robins, Hendin & Trzesniewski, 2001). Някои от най-широко използваните инструменти са представени, както следва:

- *Въпросник за самочувствието*, разработен от Coopersmith (1989, цитирана в Mougdil, 2017).
- *Скала за самочувствието* на Розенберг (RSES), разработена от Розенберг (1965).
- *Скала за самочувствието по отделни елементи* (SISE), разработена от Robins et al. (2001)
- *Профил за самовъзприятие за деца* (SPPC), разработен от Harter (1985)
- *Профил за самовъзприятие за юноши* (SPPA), разработен от Harter (1988)
- *Подскала „Глобална самоувереност“* на SPPA, разработена от Thomaes et al. (2009)
- *Въпросник за Нарцистичната личност* (NPI), разработен от Раскин и Тери (1988)

За измерване на агресията на учениците, най-широко използваните инструменти са представени, както следва:

- *Скала за оценка за учители (TRS)* е най-често използваната. Тя е разработена от Dodge и Coie (1987).
- *Въпросник за враждебност на Buss-Durkee (BDHI, Buss & Durkee, 1957)* и *Въпросник за агресията (AQ, Buss & Perry, 1992)*
- *Скала с контролен списък за учители - Агресия (Coie et al., 1990)*
- *Скала за приемане от авторитетност за наблюдение от учителя на адаптирането в класната стая - преработена (ТОСА-R, Werthamer-Larsson, Kellam & Wheeler, 1991)*
- *Контролен списък на детското поведение (CBCL) (Achenbach, 1991)*
- *Въпросник за оценка на детската агресия (CAAI) (Lee & Yi, 2002)*
- *Младежки самостоятелен отчет (YSR, Achenbach, 1991).*
- *Калифорнийско дете-Q-сортиране (CCQ, Block & Block, 1980)*
- *Въпросник за избиране на връстници (PNI, Eron, Walder & Lefkowitz, 1972)*
- *Формуляр на Доклад от учителя за контролния списък за поведението на детето (Achenbach, 1978, 1991)*
- *Въпросник за социално поведение (Tremblay et al., 1991).*
- *Нормативните вярвания относно скалата на агресия (Huesmann et al., 1992).*
- *Скала за отношението към насилието, разработена от Blevins (2001)*
- *Въпросник на възприетите многоизмерни източници на насилие, разработена от Balkis et al. (2005)*

- *Скала за възприемане от децата на международителски конфликт*, разработен от Grych, Seid и Fincham (1992).
- *Скала на агресивното поведение (ABS, Orpinas and Frankowski, 2001)*
- *Въпросник за преживявания с връстници (Vernberg et al., 1999)*
- *Скала за виктимизация на връстници (Schwartz, Farver, Change, Lee-Shin, 2002)*
- *Въпросник за реактивно-проактивна агресия (Raine et al., 2006)*

МЕТОДОЛОГИЯ

Цели и задачи на изследването

Целта на изследването е да представят характеристиките на самочувствието при деца, които са склонни към агресия в училище; да се установи дали учениците с високо самочувствие са повече или по-малко склонни към агресия.

Целите на изследването, за да се постигне основната цел на изследването, са следните:

Да се установи какви са нивата на агресия в гръцкото училище;

Да се установи каква е връзката между самочувствието и агресията;

Да се установи дали появата на агресивно поведение в училище е свързана със семейната структура;

Да се установи дали появата на агресивно поведение в училище е свързана с някои социално-демографски фактори като пол.

Хипотези

Хипотезите са следните:

1. Предполага се, че между учениците в гимназиите съществуват различия между половете по отношение на тяхното ниво на самочувствие, като се приема, че момчетата биха имали по-висока степен на самочувствие, отколкото момичета.

Като се има предвид гръцката литература (Lazaratou et al., 2015; Papanis & Triantos, 2011), самочувствието при момчетата се очаква да бъде по-високо, отколкото при момичетата в тийнейджърска възраст.

2. Предполага се, че момчетата биха имали по-високи нива на агресия като цяло, отколкото момичета. Също така се предполага, че момчетата биха имали по-високи нива на физическа агресия, отколкото момичетата, но последните биха имали по-висока вербална агресия.

Причините за излагането на подобна хипотеза се основават на констатациите на Artinopoulou, Babalis и Nikolopoulos (2016), според които момчетата в средните училища участват в прояви на насилие повече, отколкото в случай на групи със смесен пол или момичета. В проучванията на Pournara (2014) и Tsiantoula (2011) е установено, че момчетата са по-често ангажирани с насилие, отколкото момичета, в съответствие с международната литература, която подчертава склонността на момчетата да проявяват физическо насилие (Calvete, Orue, Estévez, Villardón, & Padilla, 2010; Kempes, Matthys, De Vries, & Van Engeland, 2005; Maccoby, 1998) и склонността на момичетата да проявява релационна агресивност и вербално насилие (Kempes et al., 2005; Maccoby, 1998; Prinstein et al., 2001).

3. Прави се хипотезата, че би имало връзка между агресивното поведение и самочувствието при учениците в прогимназията. Презумпцията е, че високото самочувствие е свързано с висока агресивност.

Причините за излагането на такава хипотеза са резултатите от изследванията на Barry, Frick, & Killian (2003), Papps and O 'Carroll (1998), Perez, Vohs, & Joiner (2005) и

Washburn, McMahon, King, Reinecke, & Silver (2004), според които хората с високо самочувствие се характеризират с агресивност поради чувствителността си към критика и отрицателна обратна връзка и защото чувстват, че егото им е застрашено.

4. Появата на агресивно поведение в училище е свързана със семейната структура по такъв начин, че се очаква децата с липсващ родител да стават по-често жертви на агресивно поведение и да имат ниско самочувствие.

Семейната структура се свързва с агресивността и виктимизацията (Avcı & Güçray, 2013; Gallarin & Alonso-Arbiol, 2012; Wahl & Metzner, 2011). Според констатациите на Prinstein, Boergers & Vernberg (2001), подрастващите, които изпитват релационна виктимизация, се характеризират с по-ниски нива на самочувствие. В Гърция, Pournara (2014) установява, че повишената виктимизация е свързана с по-ниски нива на самочувствие при децата в началното училище.

Метод и инструмент

Прилага се количественият метод, като за инструмент се използва набор от въпросници, състоящ се от затворени елементи. Изследователският инструмент на настоящото проучване се състои от пет части. Първите две части на набора с въпросници се отнасят до оценката на самочувствието на ученика, третата и четвъртата част се отнасят до оценката на агресията на ученика, а последната част се отнася до демографските характеристики на децата.

В първата част от набора с въпросници беше използвана скалата за самочувствие на Розенберг. Тя се състои от десет елемента, които измерват глобалната самооценка, чрез измерване както на положителните, така и на отрицателните чувства към самите себе си. Скалата се счита за едномерна. На всички елементи се отговаря с 4-точкова форма, използвайки скалата на Ликерт, варираща от „категорично съгласен“ до „категорично несъгласен“, като по-високият брой точки

показва по-високо самочувствие. Резултати, които са близки до 40 (което е максималният брой точки), показват положително самочувствие, докато резултати под 20 показват проблемно ниско самочувствие.

Във втората част на набора с въпросници беше използван Въпросник за собствена ефективност за деца-SEQ-C (Muris, 2001). Според Muris (2001) въпросникът се състои от 24 елемента, разделени на шест подска̀ли. Изчисляват се общият брой точки и точките по неговите подска̀ли. Общият брой точки за самоефективност може да бъде получен чрез сумиране по всички елементи. Елементи 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19 и 22 представляват Академичната самоефективност, а елементи 2, 6, 8, 11, 14, 17, 20 и 23 представляват Социалната самоефективност. Струва си да се спомене, че елементи 3, 5, 9, 12, 15, 18, 21 и 24 представляват Емоционалната самоефективност. Коефициентът на вътрешната съгласуваност – Алфата на Кронбах за целия въпросник и на подска̀лите в настоящото проучване е равен на 0,873, което показва, че въпросите са достоверни.

Третата част на този инструмент се състои от Ска̀лата на агресията, разработена от Orpinas & Frankowski (2001). Според Orpinas & Frankowski (2001), въпросникът включва 11 елемента, с които се оценява честотата на самостоятелно отчетените действия на закачки, притискане или заплашване на другите. Целевата група се състои от младежи между 10 и 15 години. Също има високо ниво на надеждност, тъй като Алфа коефициентът на Кронбах обикновено е между 0,88 до 0,90 точки (Iosifidis, 2003). Отговорите се дават по 6-степенна точкова ска̀ла от 0 = „0 пъти“, 1 = „1 път“, 2 = „2 пъти“, 3 = „3 пъти“, 4 = „4 пъти“, 5 = „5 пъти“, до 6 = „6+ пъти“. Възможният диапазон от точки е от 0 до 66 точки. По-високите резултати показват по-голяма честота на явна и релационна агресия. Ако липсват четири или повече елемента, не може да бъде изчислен резултат.

Четвъртата част на въпросника е Скалата на виктимизация, която е била разработена от Ogrinas (1993). Това е мярка от 10 елемента, с която се оценява честотата на това да са били дразнени, притискани или заплашвани. Целевата група е от младежи между 10 и 15 години. Отговорите се дават по 6-степенна скала от 0 = „0 пъти“, 1 = „1 път“, 2 = „2 пъти“, 3 = „3 пъти“, 4 = „4 пъти“, 5 = „5 пъти“, До 6 = „6+ пъти“. Общият резултат варира от 0 до 60 точки. По-високите резултати показват по-голяма честота на жертва на явна и релационна агресия. Ако липсват три или повече елемента, не може да бъде изчислен резултат. Ако липсват два или по-малко елемента, тези стойности се заменят със средната стойност на участника. Също има високо ниво на надеждност, тъй като Алфа коефициентът на Кронбах обикновено е около 0,85 точки (Singh, 2007).

Коефициентът на Алфата на Кронбах на вътрешната последователност за Въпросника на скалата на самочувствието на Розенберг в настоящото проучване е 0,632, което показва, че има удовлетворителна достоверност. Коефициентът на Алфата на Кронбах за достоверност на вътрешната последователност за Въпросника за самоефективност на Розенберг за деца в настоящото проучване е 0,835, което показва много висока достоверност. За скалата на агресия тя беше равна на 0,826, което също показва висока достоверност, а за скалата на виктимизация беше равна на 0,935, което показва много висока достоверност.

Последната част от въпросниците се отнася до демографските характеристики на учениците. Тези характеристики са полът, възрастта, дали имат някакви братя или сестри, броят на членовете на семейството им и кои са те, рождената им дата, средните им оценки в училище и в кой училищен клас са в средното училище.

Процедура

Преди попълването на въпросника изследователят е информирал участниците, че отговорите им ще бъдат строго поверителни. Въпросникът беше анонимен и учениците участваха доброволно. Мястото, където беше проведено изследването, е Атина.

Изследователят е информирал участниците относно целите на изследването и важноста на това да приемат участието в изследването. Участието в изследването беше на доброволен принцип и изследователят даде съответните указания. Изследователят също така обезпечи защитата на личната информация на участника и по този начин беше направен голям опит да се получи достоверност за събраните данни.

Преди провеждането на проучването и раздаването на окончателния въпросник, беше раздаден пилотен въпросник на по-малка представителна извадка от ученици (10 ученика).

Що се отнася до планирания график и метода на събиране, процесът на събиране на данни се проведе през учебната 2018-2019 година. Изследователят е общувал с директорите на гимназиите, за да осигури тяхното писмено съгласие, като допълнително изследователят можеше да общува и с родителите и учениците. Въпросниците са били попълнени по електронен път в компютърни лаборатории. По време на процеса на провеждане на изследването, то е било пазено строго поверително.

Участници и представителна извадка

Популацията се състои от ученици на възраст от 13 до 15 години в училища от Атина, Гърция, които посещават първи, втори и трети класове на гимназия. Извадката от изследването е включвала 124 ученици от средното училище, като е бил раздаден и същият брой въпросници.

Методът за вземане на представителна извадка е много важен за правилното и бързо събиране на данните. Методът,

който е бил използван в настоящото проучване, беше простият метод за представителна извадка на случаен принцип.

Статистически анализ

Статистическият анализ на данните от проучването беше проведен с помощта на софтуера IBM SPSS Version 24 software за Windows. Използваните статистически методи бяха описателен анализ, използвайки честотни таблици и кръгови диаграми. В допълнение беше извършен статистически анализ за проверката на хипотезите. По-специално, беше изчислен коефициентът на корелация r на Pearson (Singh, 2007), за да се намерят връзките между някои променливи. Т-тестът на независимите проби беше използван за сравнения на групите (Siardos, 2005).

Етични въпроси

Изследователят информира участниците за целта на изследването и за това, че те имат възможност да участват или да напуснат изследването, без да претърпяват каквито и да е негативни последици във всеки един момент, както се предполага от Oppenheim (2000). Поверителността на темите възниква във всяко проучване, което събира, обработва и съхранява данни за едно или повече лица (Oppenheim, 2000). Преди раздаването на въпросниците изследователят е изпратил писмо в писмен вид до всеки един участник, в което изследователят обяснява подробно целите на изследването, правото, което имат да участват анонимно и доброволно, времето, необходимо за попълването на въпросника, както и правилни указания за попълването на въпросника. Съгласието на техните родители и съгласието на директора на тяхното училище също така бяха получени. По този начин изследването се опита да избегне етичните проблеми.

РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОУЧВАНЕТО

Демография

Що се отнася до пола на учениците, участвали в изследването, 72 от 124 участници са от женски пол (58,1%) докато само 52 от 124 участници са от мъжки пол (41,9%).

Повечето от тях са били на възраст 13 години (46%), докато само 5 от 124 ученици (4%) са били на възраст 12 години. Освен това 48 от 124 ученици (38%) са на 14 години, а 13 от 124 ученици (10%) са на 15 години.

Повечето от участниците имат братя или сестри (85%), докато само 18 от 124 ученици (14%) нямат.

В допълнение, повечето от учениците (51%) подкрепят, че в тяхното семейство има четирима членове, докато само един ученик от 124 (1%) подкрепят 2 члена. Освен това 26 от 124 ученици (21%) подкрепят, че има трима членове, а 29 от 124 ученици (26%) подкрепят, че има повече от пет членове.

Повечето от участниците подкрепят, че живеят с майка си и баща си у дома (79%), докато 16 от 124 ученици (13%) подкрепят, че живеят само с майка си, а 9 от 124 ученици (7%) живеят с друг роднина.

И накрая, що се отнася до средната оценка в училище, е важно да се спомене, че средната стойност на средната оценка в училище за участвалите в изследването ученици е била 200,2577 точки ($M = 200,2577$, $SD = 457,45$)

Форми на агресия в гръцкото училище

Повечето от учениците през последните 7 дни:

- не бяха дразнили ученици, за да ги ядосват (63%)
- са се ядосвали много лесно от някого от нула до 2 пъти (57%)
- не са били отвръщали на удар, когато някой ги удари първи (52%)

- не са казвали неща за други деца, за да разсмиват другите ученици (60%)
- не са насърчавали другите ученици да се бият (78%)
- не са блъскали или бутали други ученици (67%)
- не са били ядосани през по-голямата част от деня (49%)
- не са влизали във физически бой, защото са били ядосани (79%)
- не са били шамар или удряли ритник на някого (67%)
- не са наричали другите ученици с лоши имена (51%)
- не са заплашвали да наранят или да ударят някого (87%)

Повечето от учениците през последните 30 дни:

- никога не са бутали, блъскали, удряли шамар или ритали други ученици (63%)
- никога не са наричали с лоши имена други ученици (39%)
- никога не са казали неща за други ученици, за да разсмеят другите ученици (55%)
- никога не са дразнили други ученици (59%)
- никога не са заплашвали да ударят или наранят друг ученик (79%)
- никога не са били ядосани през по-голямата част от деня (37%)
- никога не са били намръщени или раздразнителни или в лошо настроение, така че дори малките неща да ги вбесяват (37%)
- рядко до никога не са се ядосвали (50%)
- никога не са си изливали гнева върху невинен човек (57%)

Повечето от учениците подкрепиха, че:

- не са били закачани и никой не ги е наричал с лоши имена напоследък (63%)
- никой не е разпространявал слухове за тях напоследък (71%)
- те не са били умишлено оставяни настрана от нещата напоследък (76%)
- те не са били заплашвани физически или наранявани от друг ученик напоследък (86,3%)

Взаимовръзка между пола и самочувствието

За да се изследва взаимовръзката между пола и агресията, ще се използват *t*-тестове от независима представителна извадка за виктимизация (Таблица 1). При ниво на значимост $\alpha=0,05$, самочувствие ($t(122)=-.42$, $p=.067$) не е статистически корелирана с пола на учениците.

Таблица 1

T-тестове за самочувствие и пол ($N = 124$)

	Пол							<i>t</i>	df	<i>p</i>
	Мъжки пол			Женски пол						
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>				
Самочувствие по Розенберг	21.17	4.19	52	21.20	4.97	72	-.42	122	.067	

Според резултатите, жените имат малко по-високи нива на самочувствие ($M = 21.20$, $SD = 4.97$), отколкото мъжете ($M = 21.17$, $SD = 4.19$).

Взаимовръзка между пола и агресията, виктимизация

За да се изследва взаимовръзката между пола и агресията, ще се използват *t*-тестове от независима представителна извадка за виктимизация (Таблица 2). При ниво на значимост $\alpha=0,05$, Агресия ($t(76.28) = 2.27$, $p = .026$), Тормоз ($t(85.28) = 4.10$, $p = .00$), Закачки ($t(106.3) = 2.88$, $p = .005$), както и

Физически заплахи/насилие ($t(76.6) = 2.77, p = .007$), Физическа виктимизация ($t(63.4) = 3.03, p = .003$) и Вербална виктимизация ($t(122) = 2.42, p = .017$) са статистически корелирани с пола на учениците.

Таблица 2

T-тестове за самочувствие и семейна структура ($N = 124$)

	Пол						t	df	p
	Мъжки пол			Женски пол					
	M	SD	N	M	SD	N			
Скала на агресия	15.75	16.59	52	9.88	9.76	72	2.27	76.28	.026
Тормоз	5.61	4.85	52	2.40	3.37	72	4.10	85.28	.000
Закачки	2.59	2.53	52	1.29	2.41	72	2.88	106.3	.005
Слухове	1.32	2.34	52	1.87	2.78	72	-1.18	119.1	.237
Умишлено изключване / социална изолация	1.00	2.24	52	1.52	2.45	72	-1.24	115.4	.216
Физически заплахи / насилие	1.19	2.08	52	.29	.23	72	2.77	76.6	.007
Физическа виктимизация	1.44	2.27	52	.43	.93	72	3.03	63.4	.003
Вербална виктимизация	3.26	2.52	52	2.26	2.08	72	2.42	122	.017

Според резултатите при мъжкия пол има по-високи нива на агресия ($M = 15,75, SD = 16,59$) отколкото при женския ($M = 9,88, SD = 9,76$). Също така, при мъжкия пол има по-високи нива на поведенчески тормоз ($M = 5.61, SD = 4.85$), отколкото при женския ($M = 2.40, SD = 3.37$). Също така, при мъжкия пол има по-високи нива на дразнещо поведение ($M = 2,59, SD = 2,53$), отколкото при женския ($M = 1,29, SD = 2,41$). Момчетата също така са изправени и пред по-високи нива на физически заплахи/насилие ($M = 1,19, SD = 2,08$), отколкото момичетата ($M = 0,29, SD = 1,23$). Също така си струва да се спомене, че момчетата са изправени пред по-високи нива на физическа

виктимизация ($M = 1,44$, $SD = 2,27$), отколкото момичетата ($M = 0,43$, $SD = 0,93$). В резултат на това учениците в гръцките училища проявяват повече вербална агресия, а учениците от гръцките училища се държат повече като агресивни физически. Слухове Rumors ($t(119.1) = -1.18$, $p = .237$) и умишлено изключване / социална изолация ($t(115.4) = -1.24$, $p = .216$) не са статистически значително корелирани с пола.

Самочувствие и агресия

Нивата на самочувствие и агресия бяха изследвани посредством описателни статистически мерки, за да се отговори на първата хипотеза. След това тяхната взаимовръзка беше изследвана чрез корелация на Пийърсън. Според скалата за самочувстието на Розенберг учениците, участвали в изследването, имат удовлетворително ниво на самочувствие ($M = 21,19$, $SD = 4,64$). Минималният брой точки е равен на 11 ($min = 11$), а максималният брой точки е равен на 35 ($max = 35$). Резултатите са представени в таблица 3, която следва.

Таблица 3

Таблица с описателна статистика на резултатите за самочувстието на Розенберг, (N = 124)

Променлива	Средна	S.D.	Дисперсия	Мин	Макс
Сборен резултат от скалата за самочувствие на Розенберг	21.1935	4.64106	21.539	11	35

Според таблица 4 броят от точките на повечето ученици е между 20 и 24 (41%). Освен това при нисък процент (22%) броят на точките е повече от 25. Това означава, че повечето ученици имат удовлетворително ниво на самочувствие.

Таблица 4

Честотна таблица от изявлението „Скала за самочувствие на Розенберг” (N = 124)

„Скала за самочувствие на Розенберг“	n	%	Кумулативен %
11-14	10	8.1	8.1
15-19	35	28.2	36.3
20-24	51	41.1	77.4
25-29	23	18.5	96,0
30-34	4	3.2	99.2
35+	1	.8	100,0

Според въпросника за самоефективност за деца (Muris, 2001) учениците, участвали в изследването, имат удовлетворително ниво на академична самоефективност ($M = 28,36$, $SD = 5,94$). Минималният резултат е равен на 8 ($min = 8$), а максималният резултат е равен на 40 ($max = 40$). Освен това учениците имат така също и удовлетворително ниво на социална самоефективност ($M=28,41$, $SD=5,49$). Минималният резултат е равен на 12 ($min=12$), а максималният резултат е равен на 39 ($max=39$). Също така учениците имат удовлетворително ниво на емоционална самоефективност ($M = 23,98$, $SD = 6,15$). Минималният резултат е равен на 8 ($min = 8$), а максималният резултат е равен на 39 ($max = 39$). Резултатите са представени в таблица 5.

Таблица 5

Таблица с описателна статистика на Самоефективност за деца, ($N = 124$)

Променлива	Средна	SD	Дисперсия	Мин	Макс
Академична	28.3629	5.95421	35.453	8	40
Социална	28.4194	5.49959	30.245	12	39
Емоционална	23.9839	6.15383	37,870	8	39

Според Скалата на агресия учениците, участвали в изследването, имат ниско ниво на агресия ($M = 12,34$, $SD =$

13,32). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 66 ($max = 66$). Резултатите са представени в таблица 6, която следва.

Таблица 6

Таблица с описателна статистика на Оценката на агресия ($N = 124$)

Променлива	Средна	SD	Дисперсия	Мин	Макс
Резултат за агресия	12.3468	13.3170	177,61	0	66

Според модифицираната Скала на агресия учениците, участвали в изследването, така също имат и ниско ниво на агресия ($M = 3,75$, $SD = 4,34$). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 15 ($max = 15$). Резултатите са представени в таблица 7, която следва.

Таблица 7

Таблица с описателна статистика на Резултата за тормоз ($N = 124$)

Променлива	Средна	SD	Дисперсия	Мин	Макс
Резултат за тормоз	3.75	4.34	18,87	0	15

Според скалата за тормоз на Gatehouse учениците, участвали в изследването, също така имат и ниско ниво на закачки ($M = 1,83$, $SD = 2,53$). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 7 ($max = 7$). Те също така имат и ниско ниво на разпространение на слухове ($M = 1,64$, $SD = 2,61$). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 7 ($max = 7$). Освен това учениците също така имат и ниско ниво на умишлено изключване/социална изолация ($M = 1,30$, $SD = 2,37$). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 7 ($max = 7$). И накрая, учениците имат също така и ниско ниво на физически заплахи/насилие ($M = 0,66$, SD

= 1,69). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 7 ($max = 7$). Резултатите са представени в таблица 8.

Таблица 8

Таблица с описателна статистика за Закачки, Слухове, Изолация, Насилие ($N = 124$)

Променлива	Средна	SD	Дисперсия	Мин	Макс
Закачки	1,838	2,5355	6,429	0	7
Слухове	1,645	2,6107	6,816	0	7
Умишлено изключване / социална изолация	1,306	2,3725	5,629	0	7
Физически заплахи / насилие	.6694	1,6999	2,890	0	7

Според Скалата за многоизмерна виктимизация от връстници учениците, участвали в изследването, имат ниско ниво на физическа виктимизация ($M = 0,85$, $SD = 1,69$). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 8 ($max = 8$). Те също така имат и ниско ниво на вербална виктимизация ($M = 2,68$, $SD = 2,32$). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 8 ($max = 8$). Освен това учениците имат също така и ниско ниво на социална манипулация ($M = 1,73$, $SD = 2,15$). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 8 ($max = 8$). И накрая, учениците имат също така и ниско ниво на посегателства върху собствеността ($M = 0,66$, $SD = 1,69$). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 8 ($max = 8$). Според Скалата на виктимизацията учениците имат ниско ниво на виктимизация ($M = 4,60$, $SD = 9,35$). Минималният резултат е равен на 0 ($min = 0$), а максималният резултат е равен на 50 ($max = 50$). Резултатите са представени в таблица 9.

Таблица 9

Описателна таблица със статистически данни за
Виктимизация ($N = 124$)

Променлива	Средна	SD	Дисперсия	Мин	Макс
Резултат от тормоз	.8548	1.6998	2.889	0	8
Вербална виктимизация	2.6855	2.3247	5.404	0	8
Социални манипулация	1,7339	2.1531	4.636	0	8
Атаки срещу собственост	1,5081	1,7599	3.097	0	8
Виктимизация	4.6048	9.3555	87.526	0	50

Според таблица 10, при ниво на значимост $\alpha = 0,05$, агресията е статистически значимо корелирана със самочувствието (по скалата на Розенберг). Корелацията е положителна, което означава, че по-високите нива на самочувствие водят до по-високи нива на агресия при гръцките ученици в гимназията ($r(122) = .409, p < .05$).

Таблица 10

Корелация на Pearson между агресията и самочувствието ($N = 124$)

Променлива	Самочувствие на Розенберг	Самоефективност за деца	Академична самоефективност	Социална самоефективност	Емоционална самоефективност
г на Pearson	.409 **	-.497 **	-.454 **	-.290 **	-.354 **
Резултат на агресия г	.000	.000	.000	.000	.000

** Корелацията е значителна при ниво .05 (2-странны).

Таблицата дава също така и повече информация. Според въпросника на Muri, Самоефективността за деца е статистически значимо корелирана с агресията и връзката е отрицателна, което означава, че по-високите нива на Самоефективност за деца водят до по-ниско ниво на агресия ($r(122) = -.497, p < .05$). Академичната самоефективност статистически значимо корелира с агресията и връзката е отрицателна, което означава, че по-високите нива на академична самоефективност водят до по-ниско ниво на агресия ($r(122) = -.454, p < .05$). Социалната самоефективност статистически значимо корелира с агресията и връзката е отрицателна, което означава, че по-високите нива на социална самоефективност водят до по-ниско ниво на агресия ($r(122) = -.290, p < .05$). Емоционалната самоефективност също така е статистически значимо свързана с агресията и връзката е отрицателна, което означава, че по-високите нива на емоционална самоефективност водят до по-ниско ниво на агресия ($r(122) = -.354, p < .05$).

Взаимовръзка между виктимизацията в училище и семейната структура

С цел да се изследва връзката между виктимизацията и семейната структура (липсващ родител/няма липсващ родител) ще бъдат използвани *t*-тестове от независими представителни извадки (Таблица 11). При ниво на значимост $\alpha = 0,05$, физическата виктимизация не е статистически корелирана със семейната структура ($T(122) = .87, p = .385$). Вербалната виктимизация не е статистически корелирана със семейната структура ($T(122) = -10, p = .913$). Социалната манипулация не е статистически корелирана със семейната структура ($T(122) = .03, p = .971$). Също така Скалата на виктимизация не е статистически корелирана със семейната структура ($T(54.9) = -1.50, p = .123$). И накрая, нивото на посегателства срещу собствеността не е свързано със семейната структура ($T(122) =$

.64, $p = .519$). Средната оценка на Физическа виктимизация, Вербална виктимизация, Социална манипулация, Скала на виктимизация и нивото на посегателствата срещу собствеността за мъжки пол е много близка до средната оценка на съответните скали за женски пол, що се отнася до семейната структура.

Таблица 11

T-тестове за виктимизация в училище и фамилна структура ($N = 124$)

	Структура на семейството						95% CI за средна разлика	T	df	p
	Липсващ родител			Няма липсващ родител						
	M	SD	N	M	SD	n				
Физическа виктимизация	1.12	1.94	25	.78	1.63	99	0,42, 1,08	.87	122	.385
Вербална виктимизация	2.64	2.59	25	2.69	2.26	99	-1,09, .97	-10	122	.913
Социална виктимизация	1.72	2.09	25	1.73	2.17	99	-.97, .94	-.03	122	.971
Посегателства срещу собственост	1.12	1.23	25	1.60	1.86	99	-1,10, -11	-1,5	54,9	123
Виктимизация	3.52	8,98	25	4.87	9.47	99	-5,51, .27	-.647	122	.519

В резултат от това Физическата виктимизация не е свързана със семейната структура, така както и Вербалната виктимизация, Социалната манипулация, нивото на посегателствата срещу собствеността и като цяло, виктимизацията. В резултат от това появата на агресивно поведение в училище не е свързана със семейната структура.

Връзка между семейната структура и самочувствието

С цел да се изследва връзката между самочувствието и семейната структура (липсващ родител/няма липсващ родител) ще бъдат използвани *t*-тестове от независими представителни

извадки (Таблица 12). При ниво на значимост $\alpha = 0,05$, скалата за самочувствие на Розенберг не е статистически корелирана със семейната структура ($T(122) = .27, p = .781$). Самоефективността за деца не е статистически корелирана със семейната структура ($T(122) = 1,34, p = 0,182$). Средната оценка на мъжкия пол по скалата за самочувствие на Розенберг и Самоефективността за децата, що се отнася до семейната структура, е много близка до средната оценка на женски пол.

Академичната самоефективност не е статистически корелирана със семейната структура ($T(122) = -52, p = .599$). Също така, Социалната самоефективност не е статистически корелирана със семейната структура ($T(122) = -1,03, p = .301$). И накрая, Емоционалната самоефективност не е корелирана със семейната структура ($T(122) = 2,46, p = 0,015$). Средната оценка на мъжки пол за Академична самоефективност, Социална самоефективност и Емоционална самоефективност, що се отнася до семейната структура, е много близка до средната оценка на женски пол. Важно е да се спомене, че учениците, които имат липсващ родител, имат по-висок резултат на Емоционална самоефективност ($M = 26,64, SD = 5,77$), отколкото ученици, които нямат липсващ родител ($M = 23,31, SD = 6,09$). В резултат от това децата с липсващ родител нямат ниско самочувствие.

Таблица 12

T-тестове за самочувствие и семейна структура (N = 124)

	Структура на семейството							95% CI за средна разлика	T	df	p
	Липсващ родител			Без липсващ родител							
	M	SD	n	M	SD	N					
Скала за самочувствие на Розенберг	2.88	1.12	25	2.81	.95	99	0,37, .50	.27	122	.781	
Самоефективност за деца	83,88	11.65	25	79,97	13.29	99	-1,85,9,65	1.34	122	.182	

Академична самоефективн ост	27.80	5.97	25	28.50	5.96	99	-3,35, 1,94	-52	122	.599
Социална самоефективн ост	29.44	5.02	25	28.16	5.60	99	-1,15, 3,71	-1.03	122	.301
Емоционална самоефективн ост	26.64	5.77	25	23.31	6.09	99	.65, 5.99	2.46	122	.015

Според резултатите, самочувствието, Самоефективността за децата, Академичната самоефективност, Социалната самоефективност и Емоционалната самоефективност не са корелирани със семейната структура. В резултат от това децата, които са с липсващ родител, нямат ниско самочувствие.

Заклучения

Целта на настоящото проучване беше да се оцени нивото на самочувствие и агресия в гръцка юношеска представителна извадка и да се изследва дали двата конструкта са свързани. В опит да се идентифицират важни фактори, които влияят върху развитието на самочувствието и агресията, бяха изследвани специфични социодемографски характеристики. Сред целите на изследователския проект по-конкретно бяха ролята на семейната структура при самочувствието на подрастващите и ангажираността с агресия, както и въздействието на пола за агресията. Заклученията могат да бъдат обобщени, както следва:

1. Първата хипотеза, която предполагаше, че съществуват полови различия между учениците в гимназията по отношение на тяхното ниво на самочувствие, приемайки, че момчетата биха имали по-висока степен на самочувствие отколкото момичетата, не беше потвърдена. Според резултатите от проучването корелацията между самочувствието и пола не е статистически значима, въпреки че се наблюдава, че момичетата имат малко по-висока

степен на самочувствие, за разлика от предишни проучвания (Papanis & Triantos, 2011; Lazaratou et al., 2015).

2. Втората хипотеза, която предполагаше, че като цяло момчетата биха имали по-високи нива на агресия отколкото момичетата и че момчетата биха имали по-високи нива на физическа агресия отколкото момичетата, но последните биха изпитвали по-висока вербална агресия, беше потвърдена, в съответствие с предишни констатации (Blatchford & Baines, 2010; Broidy et al., 2003; Calvete et al., 2010; Kempes et al., 2005; Kokkevi et al., 2012; Kokkinos & Karagianni, 2017; Maccoby, 1998; Prinstein et al., 2001; Sapouna, 2008), според които момчетата участват във физическа агресия, а момичетата – във вербално насилие. Настоящата констатация може да бъде обяснена, ако се вземат предвид социалните стереотипни вярвания, съпътстващи половете роли, тъй като от момчетата се очаква да се държат по начин, който се предполага от техните мъжки черти, като в същото време от момичетата се очаква да се държат в съответствие със своята женска роля, което предполага по-положително социално поведение (Archer, 2004; Kokkinos & Karagianni, 2017). Важно е също така, че не беше установено момичетата да са били въввлечени с косвена или социална агресия, както се предполага в литературата (Archer, 2004; Archer & Coyne, 2005; Kempes et al., 2005; Maccoby, 1998; Prinstein et al., 2001).
3. Третата хипотеза, според която беше се направи хипотезата, че би следвало да има корелация между агресивното поведение и самочувствието при учениците в гимназията, като се приемаше, че високото самочувствие е свързано с висока агресивност, беше потвърдена, тъй като се разкри, че

агресията и самочувствието са свързани в значителна степен по положителен начин. Тази констатация потвърждава предишни емпирични констатации (Barry et al., 2003; Papps & O 'Carroll, 1998; Perez et al., 2005; Washburn et al., 2004), според които двата конструкта са положително свързани. Въпреки това, обаче, съществуват известни изследвания, които не установяват никаква връзка между самочувствието и агресията, тъй като само нарцистичните индивиди се държат агресивно в конкретни ситуации (Bushman & Baumeister, 1998; Kirkpatrick et al., 2002; Taylor et al., 2007),

4. Четвъртата хипотеза, която предполагаше, че появата на агресивно поведение в училище е свързана със семейната структура по такъв начин, че се очаква децата с липсващ родител да стават по-често жертви на агресивно поведение и да имат ниско самочувствие, не беше потвърдена, тъй като не беше установено семейната структура да е свързана нито с ниското самочувствие, нито с виктимизацията. Според анализа на данните агресивното поведение и виктимизацията в училище не са свързани със семейната структура на подрастващите, т.е. дали семейството им е само с един родител или не. Констатацията съвпада с проучването на Ajaegbu et al. (2016), при което не е установено, че родителските грижи или раздялата на родителите оказват влияние върху агресивното поведение на подрастващите.

Освен това не беше установено подрастващите от семейства с един родител да имат ниско самочувствие, но, изненадващо, те бяха постигнали по-висок резултат по Емоционална самоефективност в сравнение с подрастващите, които живеят и с двамата си родители. Като се има предвид, че след раздялата на родителите по-голямата част от децата в

Гърция обикновено живеят с майките си, а не с бащите си, може да се приеме, че привързаността към майките допринася за емоционалната регулация, както е подчертано в литературата (Zimmermann et al., 2009). Освен това, като се има предвид, че емоционалната самоефективност е важен фактор за справяне с агресията в училище (Valois et al., 2017; Wang et al., 2018) и че майките оказват влияние върху агресивността на своите деца повече отколкото бащите (Tremblay & Szyf, 2010, както се цитира в Wahl & Metzner, 2011), тази констатация обяснява отчасти ниските нива на агресия в конкретната представителна извадка.

Въпреки че настоящият изследователски проект разширява сегашното разбиране за агресията при подрастващите във връзка със самочувствието, той има определени ограничения. На първо място, поради малката представителна извадка, резултатите трябва да се интерпретират с повишено внимание, тъй като те не могат да бъдат обобщени за друга популация с различни социодемографски характеристики или различни възрастови групи и образователни нива. Второ, в настоящото проучване са използвани само самоотчетите на подрастващите, които могат да включват пристрастия, произтичащи от социалната желателност.

Бъдещите изследвания върху различни и по-големи представителни извадки могат да потвърдят, опровергаят или разширят констатациите на настоящото проучване. Представителните извадки с различни социодемографски характеристики от различни части на страната могат да доведат до по-просветляващи резултати, докато по-големите представителни извадки могат да допринесат за извеждането на заключения. Нещо повече, подходът със смесен метод, с използване на качествени данни, в комбинация с количествени, може да предостави едно по-задълбочено разбиране на агресията и самочувствието на подрастващите. Убежденията, мислите и емоциите на подрастващите трябва да се изучават

задълбочено, като се има предвид, че агресивното поведение може да бъде възприемано и оценявано по различен начин от страна на тийнейджърите.

В допълнение към това, бъдещите проучвания могат да използват различни процедури за оценка, за да могат събраните данни да бъдат сравнявани. Например, изследването на мненията или възприятията на връстници, учители и родители би дало по-голяма представа за факторите, които влияят върху развитието на самочувствието и агресията при подрастващите. Също така би било интересно да се проучи дали самоефективността и самочувствието могат да бъдат предиктори за агресия в гръцки контекст. Друга възможна област на бъдещо изследване е изучаването на едни и същи променливи в контекста на социалните медии.

И накрая, забележката на Kernis (2003) относно високото самочувствие трябва да бъде взета под внимание от бъдещите изследователи. Според Kernis (2003), високото самочувствие има множество форми, които са информирани, обогатени или противоречиви, когато се изследват в комбинация с личностните характеристики, начините на когнитивна обработка, мотивационните тенденции, афективните предразположения и по-голямата психологическа система. Това означава, че самочувствието би трябвало да бъде изследвано в комбинация с други фактори, ако целта резултатите от изследването е да се използват за справяне с агресията на подрастващите в училищата.

Настоящото изследване допълва литературата, посветена на агресията и самочувствието при подрастващите и предлага училищните власти и учителите да се съсредоточат върху подобряването на самочувствието на учениците. Освен това в училищата трябва да се прилагат програми за интервенция, основани на доказателства, такива като социалната когнитивна интервенция на Yeager et al. Интервенциите, основани на имплицитни теории за личността, според които личностовите характеристики могат да се променят, могат в резултат да водят

до по-малко агресивно и по-просоциално поведение при подрастващите с трайни резултати, както са доказали Yeager et al.'s (2013).

ПРИНОСИ

Настоящият изследователски проект обогатява съществуващата литература с това, че е била изследвана агресията при подрастващите във връзка със самочувствието. Като се има предвид, че тази връзка все още се явява спорен въпрос, настоящото проучване предоставя полезна представа в тази област. Трябва да се подчертае, че в гръцката литература липсват изследвания на самочувствието при подрастващите, въпреки че то се явява важен психологически фактор, който влияе върху поведението и постиженията на подрастващите. Доколкото е известно на автора, това е първото изследване в Гърция, което проучва самочувствието във връзка с агресията.

Като се вземе под внимание практическото значение, последвало от проучването, настоящите констатации могат да бъдат информативни за властите и учителите по отношение на вземането на решения относно програмите за превенция или програмите за интервенция за агресивни юноши. Препоръчва се самочувствието на подрастващите да се вземе предвид при управлението на тормоза в училище, което се явява сериозен проблем в световен мащаб.

Публикации по темата на дисертацията

Douvlos, C. (2020). *Characteristics of Self-Assessment in Children Prone to Aggression in School*. Crimson Publishers, 3 (4), ISSN: 2639-0612

Link: <https://crimsonpublishers.com/pprs/pdf/PPRS.000568.pdf>

Douvlos, C. (2019). *Bullying in preschool children*. Psychological Thought, 12 (1), 131-142. ISSN: 2193-7281

Link: <https://psyct.psychopen.eu/article/view/284/html>

Douvlos, C., Stoyanova, S., Kottorou, P. (2018). *Bullying and Victimization Experienced by Students with Learning Disabilities: Brief Literature Review*. EC Psychology and Psychíatry, 7 (5), 281-286.

Link: <https://www.econicon.com/ecpp/pdf/ECPP-07-00245.pdf>

Stoyanova, S., Roumbou, S., Douvlos, C., Hadzhieva, T., Strychnou, S. - V., Arnautovska, D., & Ivantchev, N. (2017). *Students' self-assessment of one's abilities for their life goals achievement*. *Problems of Psychology in the 21 st century*, 11(1), 59-72. E-ISSN 2538-7197

Link: <http://www.scientiasocialis.lt/ppc/node/134>
